

Examining the Types of Love and Their Feminist Criticism in the Novel “Bamdad-e Khomar”

Narges Alemomen ¹ | Jahangir Safari ^{2*} | Ebrahim Zaheri ³

1. Ph.D. Student in Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of shahrekord, shahrekord, Iran. Email: narges.alemomen@yahoo.com
2. Corresponding Author, Professor of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of shahrekord, shahrekord, Iran. Email: safari-j@sku.ac.ir
3. Assistant Professor of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of shahrekord, shahrekord, Iran. Email: zaheri_1388@yahoo.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received: 03/07/2023

Received in revised form:
14/10/2023

Accepted: 16/10/2023

Published online: 22/06/2026

Keywords:

Morning hangover novel,
Types of love,
Feminist criticism,
Giddens,
Rapaport,

ABSTRACT

In the contemporary period, influenced by the West, new attitudes about love spread in Iranian culture, and women novelists tried to reflect this issue in their works and express their views on the impact of these types of love on women's lives. Based on this, the aim of this research is to investigate the types of love and their feminist criticism in the novel Bamdad-e Khomar by Fatane Haj Seyyed Javadi, based on Giddens and Rappaport's point of view and based on documentary method. The analysis of the types of love between the characters of this story, the contrast between romantic love and erotic love and their feminist criticism are among the topics investigated in this research. The research results indicate that in the novel “Bamdad-e Khomar”, Mahbubeh initially confronts a patriarchal system rooted in romantic love. However, because the prevailing form of love in society—passionate and attitudinal—is patriarchal, love often causes women to become more dependent and vulnerable. When Mahbubeh marries, Mansour based on romantic love, the mutual affection between them grants her independence and personal freedom. Therefore, according to Haj Seyedjavadi, when there is a balance of love between a man and a woman, love can lead to a woman's liberation and happiness.

Cite this article: Alemomen, N., Safari, J. & Zaheri, E. (2026). Examining the Types of Love and Their Feminist Criticism in the Novel “Bamdad-e Khomar”. *Research in Narrative Literature*, 15 (2), 1-20.

© The Author(s).

Publisher: Razi University

DOI: 10.22126/rp.2023.9331.1808

Extended abstract

Introduction

The transformation of marriage and intimate relationships in modern Iranian society is closely linked to broader processes of social change, modernization, and the gradual emergence of individual choice in personal life. In this context, literature has become a crucial platform for representing and examining the tensions between tradition and modernity, particularly from the perspective of women. Iranian women writers have used fiction not only to narrate emotional experiences but also to challenge patriarchal values, expose gender inequality, and articulate female identity within restrictive social structures. Fataneh Haji-Seyed-Javadi's novel "Bamdad-e Khomar" holds a significant place in this discourse because it presents love not merely as a private emotion but as a social and ideological phenomenon shaped by power relations, family expectations, and gendered norms. This study focuses on the novel's portrayal of love and marriage to examine how emotional bonds can either reinforce women's dependence or create opportunities for autonomy. More specifically, the article explores the various forms of love depicted in "Bamdad-e Khomar" and offers a feminist critique of these forms by drawing on Anthony Giddens' theory of love and Rappaport's perspective on gender inequality. In doing so, the study aims to demonstrate how Haji-Seyed-Javadi transforms a popular novel into a critical reflection on the condition of women in patriarchal society.

Method

This research employs a qualitative and interpretive approach grounded in close textual analysis. The novel is analyzed through two complementary theoretical perspectives. First, Giddens' concepts of intimacy and the transformation of love in modern society offer a conceptual framework for differentiating between various types of emotional attachment. This framework is particularly useful for distinguishing between romantic love and sensual love within the narrative. Second, Rappaport's feminist perspective on gender inequality is employed to evaluate the power imbalance between men and women, particularly within domestic and marital relationships. The study interprets the novel's characters, plot developments, and emotional conflicts as literary representations of deeper social structures. It pays special attention to the protagonist's relationship with Rahim, the failure of her first marriage, and the contrast between this relationship and her subsequent marriage to Mansur. Through this approach, the analysis connects individual emotional experiences to broader cultural and social conditions. Consequently, this method allows the research to interpret the novel not only as a love story but also as a critique of patriarchal marriage, female dependency, and the lack of reciprocal respect in gender relations.

Conclusion

The study concludes that “Bamdad-e Khomar” offers a feminist critique of patriarchal love and marriage by contrasting destructive romantic idealization with more equitable forms of intimacy. Haji-Seyed-Javadi argues that women’s liberation cannot be achieved through passion alone, especially when passion functions within an unequal social structure. The novel, therefore, redefines love as a social relationship that must be evaluated in terms of justice, reciprocity, and power. Mahboubeh’s journey from romantic dependence to a more balanced marital partnership reflects the author’s broader concern with women’s autonomy and the conditions necessary for their growth. From a feminist perspective, the novel emphasizes that genuine love becomes transformative only when men and women meet as equals and when women are empowered through education and social change to resist dependency. In this way, *Bamdad-e Khomar* not only narrates a personal tragedy but also advances a broader critique of gender hierarchy in Iranian society. The novel ultimately positions love as a force that can either reinforce domination or contribute to freedom, depending on the social conditions in which it is formed.

Results

The findings indicate that the novel presents two fundamentally different models of love. Mahboubeh’s attachment to Rahim is initially characterized by romantic love: an intense, idealized, and emotionally consuming form of attachment that is often disconnected from practical realities. This love is characterized by the protagonist’s desire for emotional union, her fascination with idealized images of the beloved, and her willingness to defy social constraints in the name of personal feeling. However, the study finds that this romantic love is inherently unstable because it develops in a context where women lack social power and men are not educated to embrace equality in intimate relationships. Rahim, in contrast, is associated with sensual love, which is rooted more in bodily desire, self-interest, and multiple attachments than in commitment or mutual responsibility. His behavior reveals a lack of ethical balance in the relationship and exposes the gendered double standard that grants men greater freedom while placing women under greater moral and emotional pressure. The analysis also demonstrates that Mahboubeh’s romantic love does not lead to liberation in the initial stage of the novel. Instead, it heightens her vulnerability by isolating her from social support and placing her in a dependent position. In this context, the novel illustrates that love alone cannot transform patriarchal relations unless it is accompanied by education, awareness, and structural equality. The protagonist’s emotional idealism becomes a source of pain because it is not reciprocated by equal commitment or supported by a just social order. Nevertheless, the novel does not reject love itself. Instead, it critiques unequal forms of love and suggests that

emotional fulfillment becomes meaningful only when accompanied by equality and mutual recognition. This is evident in the portrayal of Mahboubeh's second marriage to Mansur, which is depicted as more balanced and respectful. In this relationship, the protagonist experiences increased independence, emotional stability, and personal freedom, suggesting that love can foster female self-realization when it is founded on equality rather than domination.

بررسی گونه‌های عشق و نقد فمینیستی آن‌ها در رمان بامداد خمار

نرگس آل مومن دهکردی^۱ | جهانگیر صفری^{۲*} | ابراهیم ظاهری عبده‌وند^۳

۱. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهر کرد، شهر کرد، ایران.

رایانامه: narges.alemomen@yahoo.com

۲. نویسنده مسئول، استاد، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهر کرد، شهر کرد، ایران.

رایانامه: safari-j@sku.ac.ir

۳. استادیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهر کرد، شهر کرد، ایران.

رایانامه: zaheri@sku.ac.ir

اطلاعات مقاله چکیده

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۴/۱۲

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۷/۲۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۷/۲۴

تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۴/۰۱

واژه‌های کلیدی:

رمان بامداد خمار،

گونه‌های عشق،

نقد فمینیستی،

گیدنز،

راپاپورت.

در دوره معاصر، متأثر از غرب، نگرش‌های جدیدی درباره عشق، در فرهنگ ایرانی رواج یافت که زنان رمان‌نویس کوشیدند ضمن بازتاب این موضوع در آثارشان، به بیان دیدگاه‌های خود در زمینه تأثیر این گونه‌های عشق بر زندگی زنان پردازند. بر این اساس هدف در این پژوهش نیز بررسی گونه‌های عشق و نقد فمینیستی آن‌ها در رمان بامداد خمار از فتنه حاج سید جوادی، بر اساس دیدگاه گیدنز و راپاپورت و بر مبنای روش اسنادی است. تحلیل گونه‌های عشق بین شخصیت‌های این داستان، تقابل بین عشق رمانتیک و عشق شهوانی و نقد فمینیستی آن‌ها، از جمله موضوع‌های بررسی شده در این پژوهش هستند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد در رمان بامداد خمار، ابتدا مجوبه بر اساس عشق رمانتیک، به مقابله با نظام مردسالار می‌پردازد؛ اما از آن‌جا که نوع عشق حاکم بر جامعه، شورانگیز و نگرش‌ها، مردسالار است، عشق سبب وابستگی و آسیب دیدن بیشتر زن شده است؛ اما هنگامی که با منصور بر اساس عشق رمانتیک ازدواج می‌کند، با توجه به مقارنت عشق بین دو طرف، این ازدواج باعث استقلال و آزادی شخصیت زن می‌شود؛ بنابراین می‌توان گفت که از نظر حاج سید جوادی، زمانی که بین عشق زن و مرد، مقارنت وجود داشته باشد، عشق می‌تواند موجب رهایی و خوشبختی زن شود.

استناد: آل مومن دهکردی، نرگس؛ صفری، جهانگیر و ظاهری عبده‌وند، ابراهیم (۱۴۰۵). بررسی گونه‌های عشق و نقد فمینیستی

آن‌ها در رمان بامداد خمار. پژوهشنامه ادبیات داستانی، ۱۵(۲)، ۱-۲۰.

ناشر: دانشگاه رازی

حق مؤلف © نویسنده‌گان.

DOI: 10.22126/rp.2023.9331.1808

۱. پیشگفتار

در جوامع و فرهنگ‌های مختلف، نگرش‌های متفاوتی دربارهٔ مقولهٔ عشق، ازدواج و نهاد خانواده وجود داشته که با گذشت زمان و تغییر شکل دادن ارزش‌ها و هنجارها، این نگرش‌ها نیز تغییر یافته است. در گذشته ازدواج، با نظر خانواده‌ها انجام می‌شد، فرصت آشنایی پیشین بین دخترها و پسرها وجود نداشت و آشنایی بیشتر در سطح ملاقات‌ها و گفت‌وگوهای کوتاه باقی می‌ماند؛ اما با مدرن شدن جوامع، ازدواج بر مبنای عشق افزایش یافت و عشق در ازدواج‌ها، به ویژه در خانوادهٔ هسته‌ای ظاهر شد. در واقع در این دوره، از جمله معیارهای انتخاب همسر، عشق و ادامهٔ زندگی زناشویی منوط به داشتن صمیمیت در خانواده شده است؛ چنان‌که نبود عشق و صمیمیت، زمینه‌ساز طلاق می‌شود: «امروزه ازدواج از قید و بندهای خانواده رها شده، اندک اندک برخی از قیود اجتماعی نیز کنار می‌رود و به صورت آشکار یا پنهان، تنها بر عشق و علاقه و امیال شخصی زوج تأکید می‌شود» (اعزازی، ۱۳۸۹: ۱۰۰). از جمله عوامل مؤثر در ایجاد این تغییرات، تلاش‌های زنان برای دستیابی به حقوق برابر با مردان در عرصهٔ خصوصی و عمومی بوده است. از نظر آنان، ازدواج به شکل سنتی موجب انقیاد زنان می‌شود؛ بنابراین به دنبال این بوده‌اند تا بر اساس میل و عشق خود ازدواج کند. علاوه بر این، عوامل دیگری چون انقلاب اسلامی، توسعهٔ رسانه‌های جمعی، تجارت و مصرف، نقش زیادی در این زمینه داشته‌اند؛ چنان‌که انقلاب اسلامی، بر لزوم نقش‌آفرینی زنان و مشارکت آنان در فعالیت‌های سیاسی اجتماعی تأثیر گذاشت و توسعهٔ بازارهای جدید، مجتمع‌های آپارتمانی، فروشگاه‌های مواد غذایی، سالن‌های فرهنگی و اجتماعی، مراکز غذاخوری و فراگیر شدن این شرایط، تغییر در روابط خانوادگی را در پی داشته است (آزاد ارمکی، ۱۳۹۳: ۷۰). با این تغییرات، زنان هویت تازه‌ای را به عنوان یک فرد به دست آوردند و تا حدودی به استقلال و آزادی رسیدند.

از جمله ابزارهای مبارزاتی آنان در این زمینه، آثار ادبی و به ویژه رمان بوده است. زنان از طریق آثار ادبی، با مفاهیم جدید آشنا شدند و پس از آشنا شدن با حقوق جدید، به دنبال مطرح کردن و رسیدن به خواسته‌های خود بودند؛ بنابراین بسیاری از نویسندگان زن، داستان‌های خود را دربارهٔ سختی‌های زندگی زنان نوشته و تعدادی نیز با قرار گرفتن در دیدگاه قهرمان اثر، رمان را میدان ابراز نظرهای خشم‌آگین فمینیستی^۱ و اجتماعی خود کرده‌اند. تکاپو برای پیدا کردن یگانگی و هویت

خویش، به عنوان یک زن، وسعت زیادی در ادبیات زنان پیدا کرده است؛ ادبیاتی که از دیدگاه زنانه به دنیای پیرامونش نگاه می‌کند و با توجه به نقش حضور اجتماعی و درونیات زنان، تصویری مجزا از تصویر زن در آثار نویسندگان مرد، به وجود آورده است (میرعابدینی، ۱۳۸۷: ۱۱۱). در ایران نیز بسیاری از نویسندگان زن، عشق و خانواده را موضوع رمان‌ها خود قرار دادند و از رمان به عنوان ابزاری آگاهی‌بخش استفاده کردند که بررسی آثار آنان، می‌تواند در نشان دادن الگوهای رفتاری، بسیار مهم باشد. از جمله رمان‌های مهم فارسی در این زمینه که بیش از ۳۰۰ هزار نسخه از آن چاپ شده، رمان *بامداد خمار* از فتانه حاج‌سیدجوادی است. در این رمان، نویسنده کوشیده است نقش عشق را در رهایی زنان و شکل‌گیری خانواده‌ هسته‌ای نشان دهد که هدف در این مقاله نیز بررسی انواع عشق در این اثر، بر اساس نظریهٔ گیدنز^۱ و نقد فمینیستی^۲ آن، بر مبنای دیدگاه راپاپورت^۳ است.

۱-۱. پرسش‌های پژوهش

در جستار حاضر به پرسش‌های زیر پاسخ داده می‌شود:

۱. کدام گونه‌های عشق در رمان *بامداد خمار* بازتاب یافته است؟
۲. در رمان مذکور، چه رابطه‌ای بین نابرابری جنسی و گونه‌های عشق ایجاد شده است؟

۱-۲. پیشینهٔ پژوهش

دربارهٔ جلوه‌های عشق و نقد فمینیستی آن در رمان *بامداد خمار*، پژوهشی نوشته نشده؛ اما پژوهش‌هایی درمورد موضوع عشق در ادبیات معاصر انجام شده است که به مهمترین آن‌ها اشاره می‌شود:

اسحاق قیصریان و همکاران (۱۳۹۶)، در مقاله «مطالعهٔ عشق از منظر روان‌شناسی، جامعه‌شناسی، فلسفه و زبان‌شناسی، ارائهٔ یک نظریهٔ ترکیبی»، به بررسی و تحلیل عشق از دیدگاه افرادی مانند ترنر^۴، گود^۵، گیدنز، باومن^۶ و ایلوز^۷ پرداخته‌اند.

نادر صنعتی (۱۳۹۸)، در مقاله «بررسی فضای مفهومی عشق در رمان‌های ایرانی عامه‌پسند و ادبی

1. Giddens
 2. Feminist criticism
 3. Rapaport
 4. Turner
 5. god
 6. Bauman
 7. Illouz

دهه ۸۰، به این نتیجه رسیده است که داستان‌های عامه‌پسند، نماینده‌ای از عشق رمانتیک در جامعه بوده‌اند.

نتایج پژوهش محبوبه رشیدی ظفر و همکاران (۱۳۹۹) در مقاله «بررسی مؤلفه‌های عشق در رمان‌های سووشون، بر اساس نظریه مثلث عشق استرنبرگ» نشان‌دهنده این است که در رمان سووشون، یوسف و زری، شخصیت‌های اصلی رمان سووشون، عشقی متعالی را تجربه کرده‌اند.

ابراهیم ظاهری عبده‌وند (۱۳۹۹)، در مقاله «بازتاب عشق و سیر تحول آن در داستان‌های سیمین دانشور»، بر این باور است دانشور، ابتدا متأثر از نگرش‌های مدرن، عشق را از جمله نیروهای غریزی لذت‌بخش می‌داند؛ اما در ادامه، با تأثیرپذیری از نگرش‌های سنتی، موضوع عشق، حالتی قدسی و فرازمینی در داستان‌هایش می‌یابد.

خیرالله محمودی (۱۳۹۸)، در مقاله «بررسی مفهوم‌سازی شناختی عشق در رمان‌های سیمین دانشور» به این نتیجه رسیده است که عشق در این رمان‌ها یک مدل شناختی دارد و بر اساس این مدل شناختی، عاشقان با هم ازدواج می‌کنند.

۳-۱. روش پژوهش و چارچوب نظری

مبنای نظری در این پژوهش، استفاده از نگرش گیدنز درباره انواع عشق، و نقد فمینیستی آن‌ها بر اساس نظریه نابرابری جنسی راپاپورت است؛ به همین سبب ابتدا انواع عشق از دیدگاه گیدنز بررسی و سپس به دیدگاه‌های فمینیستی در این باره پرداخته می‌شود:

۱-۳-۱. انواع عشق از نظر گیدنز

از نظر گیدنز، عشق یک نظام اجتماعی که در طول تاریخ تغییر پیدا کرده است. او عامل این تغییر را این می‌داند که ازدواج کردن، تنها برای ارضای نیازهای جنسی و تولیدمثل نیست، بلکه ازدواج و تشکیل خانواده، مرکزی برای رفع نیازهای احساسی چون عشق شده است (قیصریان و دیگران، ۱۳۹۶: ۶۱). او در کتاب دگرگونی صمیمیت، به عشق با رویکرد تاریخی نگریسته و بر این اساس، چهار مرحله و نوع برای عشق برشمرده است: ۱- عشق شورانگیز؛ ۲- عشق رمانتیک؛ ۳- عشق همپا؛ ۴- عشق ناب.^۴ در واقع گیدنز در کتاب دگرگونی صمیمیت، به روندی اشاره می‌کند که آغاز آن

1. passionate love
2. romantic love
3. equal love
4. pure love

عشق شهوانی است، سپس به عشق رمانتیک و عشق توأمان در روابط شخصی می‌رسد و سرانجام به رابطه ناب ختم می‌شود. عشق شورانگیز، عشق قرون وسطایی است که از طرفی با دیوانگی و جدا شدن از جامعه و از طرفی در قالب عشق عرفانی به مسیح و مریم باکره تجلی پیدا می‌کند. این شکل از عشق، امری اشرافی نشان داده می‌شود و غیرعامیانه است. عشق پرشور با فشار و اضطرابی همراه است که انسان را از چرخه عادی زندگی روزمره جدا می‌کند. در قرن هجدهم این عشق تغییر ماهیت داد و عشق رمانتیک ظهور کرد. در عشق رمانتیک، تصور می‌شود که حاکی بر جذابیت فوری «عشق در نگاه اول» است؛ با این حال اگر هم جذابیت قسمتی از عشق رمانتیک باشد، باید کاملاً آن را جدا از محرک‌های جنسی و شهوانی عشق پرشور به حساب آورد. در عشق رمانتیک، بیشتر اصرار بر خاص بودن و یگانگی معشوق در چشم عاشق است. در این نوع عشق، با وجود شعارهایی که درباره زیبایی و جایگاه رفیع زنان داده می‌شود، همچنان زنان از عرصه‌های مهم تصمیم‌گیری دور نگه داشته می‌شوند. عشق همپا، عشقی فعال و اتفاقی است و با همیشگی و یگانگی عشق رمانتیک سازگار نیست. در عشق همپا، تساوی و بده بستان در روابط عاطفی دیده می‌شود و هر چه بیشتر باشد، پیوند عشق محکم‌تر می‌شود. از طریق عشق همپا برای اولین بار شهوانیات وارد رابطه شد و به دست آوردن لذت، هر دو طرف در رابطه علت اصلی دوام یا پایان رابطه است (Giddens, 1992: 62). از نظر گیدنز در عشق رمانتیک افراد در جستجوی همسری کامل هستند، اما در عشق همپا، فرد در جست‌وجوی یک رابطه تمام و کمال است و اگر یک شخص این شرایط را برای زن یا مرد فراهم نکند، او همچنان به جلو می‌رود تا در نهایت آن رابطه را پیدا کند (Smart, 1997: 307). عشق ناب، تنها به خاطر خود رابطه و به خاطر چیزی که هر کس از رابطه با دیگری کسب می‌کند، به وجود می‌آید و تا وقتی ادامه دارد که هر دو طرف تصور می‌کنند از ماندن در این رابطه احساس خشنودی دارند. از نظر گیدنز، برای ادامه داشتن رابطه ناب، تعهد امری ضروری است و هرکسی که در این رابطه بدون احتیاط متعهد شود، خطر صدمات شدید در آینده را به جان خریده است؛ زیرا این رابطه به یک باره قطع می‌شود (Giddens, 1992: 137). علاوه بر تعهد، رابطه ناب، وابسته با عوامل برون از زندگی اجتماعی و اقتصادی نیست، بر اساس نوعی تداوم، سازمان می‌یابد، متمرکز بر صمیمیت و خودمانی بودن است، منوط به اعتماد متقابل و دو نفره است؛ اما آثار آن به حوزه زندگی آن دو نفر محدود نمی‌شود (گیدنز، ۱۳۹۳: ۱۳۱-۱۴۲). ازدواج برای خیلی‌ها و نه همه به صورت زیادی به سمت رابطه ناب می‌رود. ویژگی رابطه ناب، این است که هر یک از طرفین به میل و اراده خویش می‌توانند به آن خاتمه دهند. در این رابطه اعتماد، بدون تضمین بیرونی

است و باید بر اساس صمیمیت پرورنده شود (گیدنز، ۱۴۰۰: ۵۱-۱۴۵).

۱-۳-۲. نقد فمینیستی راپاپورت از عشق

راپاپورت، نقدهای فمینیستی و روسویی^۱ بر تجربه عشق را مطالعه و آینده آن را در وضعیت اجتماعی دگرگون شده از نظر فمینیست‌ها بررسی کرد. از نظر فمینیست‌های رادیکال^۲، عشق باعث وابستگی یک طرفه زنان به مردان و وسیله‌ای برای سرکوب زنان محسوب می‌شود و عشق رابطه‌ای است که نوعی وابستگی ویرانگر را نشان می‌دهد. به تعبیر دقیق‌تر، مطابق این تحلیل، عشق زنان به مردان نوعی رابطه وابسته و مخرب است؛ البته مردان (اگر در اساس عاشق شوند) به هیچ عنوان گرفتار وابستگی و آسیب نمی‌شوند. طبق این دیدگاه، عشق به لحاظ ساختاری رابطه‌ای دو سویه نیست. در این رابطه، مردان و زنان نسبت به همدیگر به یک اندازه عشق نمی‌ورزند و تجربه همانند یا یکسانی ندارند. دیدگاه آنان در آخر به این جا ختم می‌شود که در زمان حاضر، عشق میان مردان و زنان اگر نگوییم ناممکن، امری بسیار دشوار است؛ با وجود این، در تحلیل ایشان این نکته وجود دارد که وقتی در آینده، زنان همه امور جامعه و اقتصاد را به‌خصوص در پهنه نهادهای جنسی، خانوادگی و پرورش کودکان از اصل و اساس زیر و رو کردند، عشق میان زنان و مردان سرانجام ممکن خواهد شد. در آن صورت نه تنها عشق ممکن می‌شود، بلکه از جمله عوامل مهم (اگر نگوییم مهم‌ترین عامل) به وجود آمدن خوشبختی انسان‌ها و مهم‌ترین نشانه آن خواهد شد. به نظر فایرستون^۳، از دلایل پذیرش و تحمیل سلطه مردان، عشق به شکل کنونی آن و به خاطر همین موضوع است که آن را محکوم می‌کند. راپاپورت، استدلال می‌کند که وابستگی عاشقانه می‌تواند دوطرفه باشد. او معتقد است رابطه عاشقانه، همیشه نمی‌تواند ویرانگر باشد. آنچه باعث می‌شود وابستگی‌های عاشقانه خطرآفرین باشد، اصل عشق در تجربه‌های عاشقانه نیست، بلکه گونه‌ای انحراف است که به خاطر روابط اجتماعی ناعادلانه به وجود آمده است. تا زمانی که زنان برای خویش احترام و ارزش قائل نیستند و تا زمانی که مردان با دیده احترام به زنان نگاه نمی‌کنند، زنان و مردان نمی‌توانند در برابر یکدیگر راحت باشند و قدر و ارزش یکدیگر را بدانند؛ یعنی نمی‌توانند آن دو شرط اصلی تجربه عاشقانه، یعنی احترام به خود و احترام مردان نسبت به خود را عملی کنند (مارتا نوسباوم و دیگران، ۱۳۹۸: ۲۳۴-۲۶۵).

1. Rousseau

2. Radical feminists

3. Firestone

۲- بحث و بررسی

پس از بیان خلاصه رمان، گونه‌های عشق در رمان *بامداد خمار* و نقد فمینیستی آن، انجام می‌شود.

۲-۱. خلاصه رمان *بامداد خمار*

موضوع رمان *بامداد خمار* درباره زنی به نام محبوبه است که سال‌های پایانی عمر خود را سپری می‌کند. سودابه، برادرزاده محبوبه، در شرف ازدواجی عجولانه و عاطفی قرار دارد. پدر و مادر سودابه که با ازدواج او مخالف هستند و می‌ترسند زندگی‌اش مانند محبوبه شود، از عمه می‌خواهند که داستان زندگی خود را برای سودابه تعریف کند تا درس عبرتی برای سودابه شود و تصمیم درستی بگیرد. محبوبه داستان عشق و عاشقی خودش را که در سال‌های حکومت رضاشاه در ایران رخ داده است، برای سودابه تعریف می‌کند. این‌که محبوبه خواستگارهای زیادی داشت، دیوانه‌وار عاشق رحیم، شاگرد نجاری می‌شود که در همسایگی‌شان است. او برخلاف میل خانواده‌اش، مخالف ازدواج با منصور، پسرعمویش است و در آخر خانواده را راضی به ازدواج با رحیم می‌کند. پدر محبوبه، خانه‌ای کوچک برای آنان و مغازه‌ای برای رحیم می‌خرد. دوران خوشبختی آنان بسیار کوتاه است و تلاش محبوبه برای ساختن زندگی مورد دلخواه بی‌نتیجه می‌ماند. پس از تولد اولین بچه، رحیم به رابطه با زنان دیگر روی می‌آورد و فرزندشان به‌خاطر بی‌توجهی مادر رحیم می‌میرد. به‌خاطر بی‌احترامی‌های مادر رحیم و رحیم، در آخر محبوبه به‌خانه پدری بازمی‌گردد. پدرش طلاق محبوبه را می‌گیرد، محبوبه همسر دوم منصور می‌شود و در خانه او، آرامشش را بازمی‌یابد.

۲-۲. بررسی گونه‌های عشق در رمان *بامداد خمار*

در رمان *بامداد خمار*، دو نوع عشق رمانتیک و شهوانی بین شخصیت‌های رمان، - محبوبه و رحیم و محبوبه و منصور- برجسته شده است که در ادامه به بررسی مؤلفه‌های آن‌ها پرداخته می‌شود:

۲-۲-۱. مؤلفه‌های عشق رمانتیک

۲-۲-۱-۱. عشق رمانتیک یا عشق در نگاه اول

بیشتر تصور می‌شود که عشق رمانتیک، حاکی بر جذابیت فوری «عشق در نگاه اول» است؛ با وجود این، اگر هم جذابیت فوری قسمتی از عشق رمانتیک باشد، باید آن را کاملاً از محرک‌های جنسی/شهوانی عشق پرشور جدا کرد. «نگاه اول» نوعی حالت ارتباطی، و نوعی درک شهودی خصوصیات دیگری است. این جذابیت، روند جذب کسی است که زندگی شخصی را «کامل» می‌کند

(گیدنز، ۱۴۰۰: ۵۱). در رمان *بامداد خمار*، محبوبه وقتی برای اولین بار رحیم را می‌بیند، جذب او می‌شود بدون این که نشانه‌هایی از محرک‌های جنسی در رابطه او دیده شود؛ چنان که در نمونه زیر که توصیف رحیم از زبان محبوبه است، می‌توان این نوع نگاه را مشاهده کرد:

«سرم را بلند کردم و چشمانش را دیدم. گردن کشیده و عضلات برجسته زیر پوست گردنش که تیره بود و رگی برجسته داشت؛ آستین‌های بالا زده و دست‌های محکم و قویش؛ موهایش را که بر پیشانی ریخته بود؛ بینی عقابی و پوزخندی را که بر لب داشت. زیبا بود؟ نمی‌دانم. زشت بود؟ نمی‌دانم. ولی مرد بود. مردانه بود» (حاج سیدجواد، ۱۳۹۸: ۲۶).

بدین ترتیب در نگاه اول محبوبه جذب رحیم و در ادامه بر این جذابیت افزوده می‌شود؛ به گونه‌ای که محبوبه تنها او را شایسته و لایق ازدواج با خود می‌بیند.

۲-۱-۲. یگانگی معشوق و ایده‌آل گرایی

عشق رمانتیک بر خاص بودن و یگانگی معشوق دلالت دارد. در نگاه عاشق، فرد مورد نظر، متفاوت از همه افراد جامعه است. «از اواخر قرن هجدهم و همزمان با تغییرات ساختاری خانواده و کوچک شدن آن، عشق رمانتیک پا به عرصه وجود گذاشت که بر یگانگی معشوق در چارچوب یک خانواده هسته‌ای معنا و مفهوم می‌یافت» (صنعتی، ۱۳۹۸: ۶۵). بدین ترتیب که دیگری از میان مردمان برتری و تمایز خاصی می‌یافت و به مرکز دستگاه مختصات معنایی و هدف فرد عاشق نقل مکان می‌کرد (وکیلی، ۱۳۸۳: ۷۳). در رمان *بامداد خمار* نیز این مؤلفه، در عشق محبوبه به رحیم دیده می‌شود. از دید محبوبه، رحیم متفاوت از دیگر مردان است: «قربان قدرت خدا بروم. این شاگرد نجار در این دکان کوچک چه قدر زیباتر از پسر محترم و زیبای شازده خانم می‌نمود. یا شاید به چشم من این طور بود. الحق که جای او این جا نبود. جای او در کاخ پادشاهی بود» (حاج سیدجواد، ۱۳۹۸: ۵۷). از بین تمام مردان، تنها رحیم را می‌بیند: «اصلاً انگار مرده بودم. فقط زلف‌های او را می‌دیدم، پرچین و حلقه حلقه بر روی پیشانی» (همان: ۱۰۹). جزیی‌ترین خصوصیات ظاهری رحیم برای او بسیار جذاب است: «من می‌روم به سراغ آن زلف‌های پریشان، آن دست‌های محکم و عضلانی، آن شاه‌رگی که در امتداد آن گردن کشیده از زیر پوست سبزه بیرون زده بود. به سراغ بوی چوب و صدای اره و آن بهشت دودزده» (همان: ۱۱۵). محبوبه، تنها رحیم را قابل دوست داشتن می‌داند و حاضر است بمیرد؛ ولی با کسی دیگر ازدواج نکند: «من منصور را نمی‌خواهم. هیچ کس دیگر را نمی‌خواهم. بمیرم بهتر است» (همان: ۸۸).

گیدنز معتقد است که در عشق رمانتیک، افراد در تکاپو و جست‌وجوی شریک زندگی کامل هستند (علیرضانژاد، ۱۳۹۷: ۱۱۹). از نظر محبوبه، رحیم نیز دارای ویژگی‌های یک شریک زندگی کامل است و وقتی دیگران او را با ضعف‌های رحیم آشنا می‌کنند، با خیال‌پردازی از او یک شریک کامل می‌سازد: «به خودم گفتم بگذار وقتی صاحب منصب شد آن وقت ببینیم باز هم پدرم با او این طور رفتار می‌کند؟ و او را با لباس نظامی، با چکمه و کلاه و شمشیر مجسم کردم و دلم ضعف رفت» (حاج سیدجواد، ۱۳۹۸: ۱۶۴).

بعد از طلاق، محبوبه با منصور ازدواج می‌کند که منصور، محبوبه را همواره به عنوان یک همسر ایده‌آل توصیف می‌نماید و نشان می‌دهد که عشق او نیز از نوع عشق رمانتیک است؛ چنان‌که محبوبه به این امر اشاره می‌کند: «از نگاه تحسین‌آمیز او خوشم آمده بود، گرچه گذرا بود. من هم مثل هر زنی از برانگیختن تحسین دیگران، از شنیدن ستایش این و آن لذت می‌بردم. شاید طبیعت و وظیفه خود را درباره من به انجام رسانده بود. سیر خود را طی کرده و به حال خود رهایم کرده بود» (همان: ۳۹۲) و منصور همواره بر خاص بودن محبوبه اشاره می‌کند: «می‌دانی محبوبه، فقط موهای پریشان‌ت که روی شانه‌ات ریخته نیست که دل مرا می‌برد. فقط صورتت نیست که این قدر زیباست. انگار مست و مخمور شده‌ای، صوفی من شده‌ای» (همان: ۴۰۴). در ادامه محبوبه نیز فقط منصور را می‌خواهد و او را یگانه می‌یابد: «چرا با تمام وجود او را می‌خواستم؟ قلب و روح او را یک جا می‌خواستم؟ می‌خواستم منحصرأ به من تعلق داشته باشد. فقط ناز مرا بکشد. خوی زنانه در من سر برداشته بود. مانند هر زنی، یا شاید شدیدتر از هر زنی انحصارطلب شده بودم» (همان: ۴۱۲) و تنها از بودن در کنار او لذت می‌برد: «باز صدای پای تو را می‌شنوم و دلم می‌لرزد. باز منتظرت هستم. از دیدن تاری که شب‌ها می‌نوازی، از دیدن کتاب‌هایت، کلاهت، عصایت، پیراهنت که روی تخت افتاده به یادت می‌افتم و دلم آرام می‌گیرد. سعی می‌کنم خود را با آن نیمه وجودت که به من تعلق دارد، راضی و خرسند نگاه دارم» (همان: ۴۲۵).

۲-۱-۳. عشق رمانتیک و آزادی

عشق رمانتیک برای اولین بار سبب ارتباط بین دو موضوع عشق و آزادی شد و هر دو، از لحاظ هنجاری مطلوب تلقی شدند. «آرمان‌های عشق رمانتیک مستقیماً وارد پیوندهای نوظهور میان آزادی و تحقق نفس شدند» (گیدنز، ۱۴۰۰: ۵۰). از دید گیدنز، پیدایش عشق رمانتیک و به دنبال آن، همگانی شدن عشق در جامعه و حضور پرشور زنان در عرصه عاطفی، زمانی مشخص شد که «عشق فردیت یافته، با مجموعه‌ای از ایده‌های مطرح در آن زمان، مانند ایده‌های رهایی، آزادی، انتخاب فردی،

مالکیت خصوصی و گزینش شخصی، همراه شد» (خلیل‌اللهی، ۱۳۹۵: ۱۰۶) در رمان *بامداد خمار*، عشق رمانتیک محبوبه نیز عاملی برای آزاد شدن او از قید و بندهای جامعه سنتی و خانواده پدرسالار و مردسالار است؛ چنان‌که او خود برای ازدواجش تصمیم می‌گیرد و همه تابوهای موجود در این زمینه را هیچ می‌انگارد. در دوره‌ای که محبوبه زندگی می‌کند، انتخاب عشق از سوی زن، امری قبیح است و زن اجازه نداشت بر خلاف خواست خانواده ازدواج کند؛ اما عشق به محبوبه، قدرتی بخشید که آزادانه تصمیم می‌گیرد و احساس استقلال می‌کند؛ چنان‌که بعد از ازدواج با رحیم این‌گونه، احساسش را بیان می‌نماید:

«بعد از مدت‌ها توانستم یک شکم سیر غذا بخورم. نمی‌دانم به خاطر آن بود که فشار پدر و مادرم از سرم برداشته شده بود و از قفسی که در آن تحت نظر بودم رها شده بودم و مسیر زندگیم به اختیار خودم واگذار شده بود یا به دلیل آن که به آنچه می‌خواستم رسیده بودم. آزاد، بدون ترس و واهمه. سرخوش. حال پرنده‌ها را داشتم (حاج سیدجواد، ۱۳۹۸: ۱۷۷).

۲-۱-۴. غرق شدگی در عشق

از جمله ویژگی‌های عشق رمانتیک، این است که زنان خود را وقف عشق می‌کنند. «آنچه در مورد عشق رمانتیک بسیار خطرناک بود، گرایش زنان به غرق شدن کامل در آن بود» (قیصریان و همکاران، ۱۳۹۶: ۶۵) در رمان *بامداد خمار*، وقتی محبوبه عاشق رحیم می‌شود، به چنین حالتی دچار می‌شود؛ چنان‌که در این باره می‌گوید: «فقط دلم نبود که او را می‌خواست. قطره قطره خونم بود. بند بند وجودم بود. تک تک سلول‌هایم بودند» (حاج سیدجواد، ۱۳۹۸: ۶۶). بعد از اینکه خانواده محبوبه به عشق او پی می‌برند، او را در خانه زندانی می‌کنند تا عشق رحیم از سرش بیرون شود؛ ولی محبوبه تمام فکر و ذهنش متوجه عشق رحیم است:

«کلافه بودم. دیوانه بودم. شیدا بودم. هیچ فکری جز او در سرم نبود. این در بستن به روی من آتش درونم را تیزتر کرده بود. باعث شده بود که حالا دیگر هیچ فکری و ذکری جز او نداشته باشم. می‌خواستم فکر خود را به چیز دیگری معطوف کنم، نمی‌توانستم. این دیوانه‌ام می‌کرد. بیچاره‌ام می‌کرد» (همان: ۱۱۰).

۲-۱-۵. جدایی فرد از جامعه

در عشق رمانتیک فرد عاشق به اتفاقات محیط پیرامونش بی‌توجه می‌شود و فقط معشوق را می‌بیند. البته این جدایی از جامعه به نسبت عشق پرشور بسیار متفاوت است. «عشق رمانتیک به شیوه متفاوتی

رابطه افراد را با اوضاع اجتماعی کلی تر می‌گسلد» (گیدنز، ۱۴۰۰: ۵۶). در رمان بامداد خمار، بعد از این که محبوبه عاشق می‌شود، به اطرافش بی‌اعتنا می‌گردد و رابطه او با مسائل اجتماعی به طور کل تغییر می‌کند؛ به گونه‌ای که اصلاً متوجه رخدادهای اطراف خود نیست:

«از من نپرس کی قاجار رفت و کی رضا شاه آمد. سر و صدا و تق و توق بود. حرف از رفتن قاجار بود. حرف از سردار سپه بود. حرف از تاجگذاری رضا خان بود؛ ولی من نمی‌دانم. انگار در این دنیا نبودم. در دنیایی دیگر بودم. آن چه دلم می‌خواست همان در یادم مانده. نمی‌دانم. از قاجار هیچ نمی‌دانم. از رضاخان هیچ نمی‌دانم. از دنیا غافل بودم سودابه جان. چون عاشق بودم. هر که خواهد گو بیا و هر که خواهد گو برو. جهان می‌خواهد زیر و رو شود. چه اهمیتی دارد؟ فقط او بماند. مگر نه؟» (حاج سیدجوادی، ۱۳۹۸: ۱۵).

۲-۱-۶. وجود صمیمیت در عشق رمانتیک

با گسترش آرمان‌های عشق رمانتیک، در جوامع، پیوند زناشویی از پیوندهای گسترده خویشاوندی، آزاد شد و به آن اهمیت و معنای خاصی داده، به زن و شوهرها به صورت چشم گیر و گسترده به منزله شرکای کار عاطفی مشترکی نگریسته شد و این حتی بر مسؤولیت و وظایف آنان در برابر فرزندان شان تقدم داشت (گیدنز، ۱۴۰۰: ۳۸). در رمان بامداد خمار، در آغاز ازدواج رحیم و محبوبه، خانواده جایی شده است که آن دو، در آن، به دنبال ارضاء نیازهای عاطفی خود هستند:

«شب‌ها چراغ گردسوز را روشن می‌کردیم و توی سینی مسی کنگره‌دار روی کرسی می‌گذاشتیم. شام را زیر کرسی می‌خوریم. چای می‌نوشتیدیم و هر دو چسبیده به هم یک طرف کرسی می‌نشستیم و من اشعار عاشقانه لیلی و مجنون یا حافظ را برایش می‌خواندم. غلام عشق شو کاندیشه این است/ همه صاحب‌دلان را پیشه این است» (حاج سیدجوادی، ۱۳۹۸: ۱۹۹).

زمانی که محبوبه ناراحت است، رحیم کنارش می‌نشیند، به حمایت عاطفی از او می‌پردازد و به نیازهای عاطفی‌اش پاسخ می‌دهد:

«رحیم کنارم بود. با چشمانی نگران و معصوم به من نگاه می‌کرد. موهایش باز روی صورتش بود. عضلات گردنش، رگ گردنش که از نگرانی و هیجان می‌تپید. دست زمخت و خشنش که دستم را در دست داشت. او را می‌دیدم و نمی‌دیدم در میان غباری از درد صدایش را، نوازش‌هایش را و کلماتش را تشخیص می‌دادم. اگر قرار بود آرامشی در کار باشد، اگر امید تسلائی می‌رفت، تنها به یمن حضور او بود. احساس وجود او در کنارم که

پا به پای من زجر می کشید» (همان: ۲۲۱).

البته این امر چندان پایدار نمی ماند و محبوبه بعد از ازدواج با منصور است که دوباره خانه را کانونی برای ارضای نیازهای عاطفی می یابد:

«سخنانش مهربان و ملایم بود و از معلومات عمیق و غنای فرهنگی او حکایت می کرد. روح خسته من که تشنه محبت و در جست و جوی نوازش بود، با گفتار شیرین او آرامش می یافت. نگاه عمیق و نوازشگرش مانند مرهمی زخم های دل مرا شفا می بخشید. می دانستم که می توانم به او متکی باشم. می دانستم که حمایت خواهد کرد. مردی بود که برای همسر خویش احترام قائل می شد. برایم تار می زد تنها برای من و برای دل خوشی من» (همان: ۴۰۵).

۲-۱-۲. عشق رمانتیک، عشق نامتوازن

عشق رمانتیک، همیشه نابرابر و در عمل به لحاظ قدرت، کاملاً یک طرفه بوده است؛ «چون رؤیاهای زنان از عشق رمانتیک اغلب اوقات به انقیاد خانگی تلخی ختم شده اند» (گیدنز، ۱۴۰۰: ۷۲). در رمان *بامداد خمار*، عشق بین محبوبه و رحیم، بعد از مدتی به عشقی کاملاً یک سویه و شور و شوق رحیم به دلسردی تبدیل می شود. نتیجه این عشق، انقیاد خانگی محبوبه است؛ چنان که او خود را به عنوان اسیری در خانه رحیم توصیف کرده است: «رحیم جسورتر شده. حالا خوب می داند دست و پا بسته اسیرش هستم. من که دست و پا بسته، دربند این دیو اسیر مانده ام. هر روز شریتر می شد» (حاج سیدجواد، ۱۳۹۸: ۲۸۰) یا در صحنه دیگر نشان داده می شود رحیم به دلیل سختگیری و نداشتن علاقه، زندگی را بر محبوبه سخت کرده بود؛ چنان که محبوبه وضعیت خود را در این وضعیت، به کبوتری پر شکسته تشبیه کرده است: «روزگاری بود که من در خانه او، در چنگال او، گرفتار بودم. چون کبوتری پر شکسته اسیر او و مادرش بودم. فحش و ناسزا می شنیدم و چون بی پناه بودم، یکه و تنها بودم، دم بر نمی آوردم» (همان: ۳۷۶).

۲-۱-۲. کاهش مطلوبیت معشوق در عشق رمانتیک

باومن پوشیدگی و ابهام را از جمله ویژگی های عشق رمانتیک برشمرده است:

«مبهم بودن معشوق سبب می شود عشق در ابتدا جذابیت و قدرت زیادی داشته باشد؛ اما در ادامه، طرفین رابطه، نیاز دارند تا به شناخت از یکدیگر بپردازند و به بدن و تن هم دسترسی داشته باشند. به باور وی، عریان شدن تن و شخصیت طرفین برای یکدیگر، به معنای آن

است که طرفین از مرحله دلدادگی و عشق، وارد مرحله شناخت و قضاوت شده‌اند؛ به عبارت دیگر، اگر تا این مرحله، معشوق خود را در منطق درونی خودش می‌شناختیم و دوست داشتیم، از این مرحله به بعد بر مبنای شخصیت و دانش خود به قضاوت درباره دیگر بودن او می‌پردازیم و ممکن است دیگر بودن او را دیگر مطلوب نبینیم. باومن معتقد بود افزایش دامنه قضاوت کردن درباره دیگری در یک رابطه، به معنای افزایش خودخواهی ما در یک رابطه است که اندک اندک منجر به ناراحتی طرف دیگر رابطه و خارج شدن افراد از رابطه می‌شود. همین ماجرا در حوزه تن نیز اتفاق می‌افتد. وقتی در رابطه عاشقانه افراد با دستیابی به تن یکدیگر به قلمرو لذت از یکدیگر وارد می‌شوند، طبعاً این لذت پس از مدتی فروکش می‌کند و با تجربه بدن یکدیگر، این لذت کم و کمتر می‌شود» (قیصریان، ۱۳۹۶: ۷۷).

در رمان بامداد خمار، محبوبه وقتی عاشق رحیم می‌شود، چون شناختی از شخصیت او ندارد، عشق برای او جذابیت و قدرت بالایی دارد؛ ولی بعد از مدتی که با شخصیت اصلی رحیم آشنا می‌شود، این جذابیت از بین می‌رود. محبوبه بعد از ازدواج با رحیم و گذشتن مدت کوتاهی از زندگی‌شان، به شخصیت درونی رحیم پی می‌برد، با حقیقت روبه‌رو می‌شود و ابهامی که درباره رحیم داشت، برطرف می‌گردد. در واقع بعد از گذشت زمان و شناخت کافی، محبوبه، رحیم را آن گونه که هست، می‌بیند: «آه که چه قدر از جزء جزء بدن او و از آن دست‌های زمخت و بدقواره نفرت داشتم. آیا این همان رحیم بود؟ گفتم: هیچ. از جانت هیچ نمی‌خواهم. برو هر غلطی می‌خواهی بکن. دیگر نمی‌خواهم حتی ریختن را هم ببینم» (حاج سیدجواد، ۱۳۹۸: ۲۶۷). رحیم خانه را ترک می‌کند و مدتی با کوکب زندگی می‌کند. زمانی هم که برمی‌گردد و محبوبه به او اعتراض می‌کند، محبوبه را کتک می‌زند. وقتی رحیم چهره واقعی خود را نشان می‌دهد، عشق محبوبه تبدیل به نفرت می‌شود:

«چه قدر دلم می‌خواست به او بگویم دیگر تو را نمی‌خواهم. رحیمی که می‌خواستم مرده. من آن جوانی را می‌خواستم که پاک و صادق بود. شوریده عشق من بود. معصوم و بی‌آلایش بود. بی‌شیله پيله بود. مثل خودم بود. این را که به جای او می‌بینم، این گرگ را، این کفتار مردار خوار را که این جا در مقابل چشمانم نشسته و این طور وقیحانه می‌خندد، هرگز نمی‌خواهم. سیرم. بزارم» (حاج سیدجواد، ۱۳۹۸: ۲۷۶).

۲-۱-۹. شکست در عشق رمانتیک

چه بسیار اتفاق می‌افتد که عشق رمانتیک به تراژدی ختم شود و به ظلم و عصبانیت، قدرت دهد

(گیدنز، ۱۴۰۰: ۵۶-۵۷). در رمان *بامداد خمار* عشق محبوبه به رحیم نیز به شکست ختم می‌شود و تصور شیرینی که محبوبه از عشق داشت، با یک تراژدی تلخ پایان می‌یابد. او با واقعیت زندگی با رحیم پی می‌برد و تصمیم می‌گیرد برای همیشه او را ترک کند. این جدایی و شکست برای محبوبه بسیار سخت است: «فقط می‌دانستم که دیگر طاقتم طاق شده. نه، دیگر بس است. عاشقی پدرم را درآورد. دلم آتش گرفت. قلبم پاره پاره شد. روحم کشته شد. تازه معنای زندگی را می‌فهمیدم. می‌فهمیدم که با زندگی نمی‌توان شوخی کرد. زندگی بازیچه نیست. هوا و هوس نیست» (حاج سیدجوادی، ۱۳۹۸: ۳۴۰).

۲-۲-۲. مؤلفه‌های عشق شهوانی در رمان *بامداد خمار*

۱-۲-۲-۲. عشق شهوانی، نیاز جسمانی

از نظر گیدنز ارتباط کلی بین عشق شهوانی و وابستگی جنسی دیده می‌شود. عشق شهوانی، باعث جدایی شخص از زندگی و آماده‌قربانی شدن می‌شود. این عشق به نظر او، در همه‌ی جوامع برای جامعه، نظم و انجام وظایف اجتماعی، خطرناک و همطراز نوعی عصیان به حساب می‌آید. تقریباً در هیچ جامعه‌ای عشق شهوانی به مانند پایه‌ای مناسب برای ازدواج در نظر گرفته نمی‌شود (علیرضائزاد، ۱۳۹۷: ۱۱۹). در عشق شهوانی، تمرکز عاشق بر نیاز جنسی است. «عشق‌ورزی شهوانی با ویژگی‌های تمرکز عاشق بر معشوق، حس مالکیت بر معشوق و نیاز جنسی شدید ظهور پیدا می‌کند» (فرجیان و دیگران، ۱۴۰۰: ۷۲). در حوزه روانکاوی نیز نظر لکان در این باره قابل توجه است؛ از نظر او، عشق شهوانی ساختاری به طور کلی نارسیتی دارد؛ زیرا فرد عاشق به من خود عشق می‌ورزد: «عشق ورزیدن اساساً موضوعی برای مورد عشق واقع شدن است» و بنابراین عشق نیازمند یک رابطه دوطرفه تصویری است که تصور ساختگی عشق را به وجود می‌آورد (مختاری و دیگران، ۱۳۹۷: ۷۶). در رمان *بامداد خمار*، عشق رحیم به محبوبه نوعی عشق شهوانی بر پایه تمایلات جسمانی است. از نظر رحیم، محبوبه وسیله‌ای برای ارضای غرایز جنسی است. او به دنبال عشق و علاقه محبوبه به خود در این رابطه نیست و زمانی که نیاز جنسی داشته باشد، با زور و کتک، وی را وادار به این کار می‌کند: «حال کتک خوردن نداشتم. از جار و جنجال گریزان بودم. پس چون گوسفندی که به سلاخ‌خانه می‌رود، مطیع و بی صدا با او به اتاق بغلی رفتم» (حاج سیدجوادی، ۱۳۹۸: ۲۷۶).

۲-۲-۲. عشق شهوانی به زنان متعدد

رحیم بعد از این که دیگر کشش و انگیزه جسمانی‌اش به محبوبه فروکش می‌کند، دنبال زنان دیگر می‌رود. این امر نشان‌دهنده تنوع‌طلبی اوست که از دیگر خصیصه‌های عشق شهوانی می‌باشد. از نظر گیدنز، شخصیت کازانووا، علاقه‌ای به تعدد همسر ندارد، حتی اگر امکان این کار برای او وجود داشته باشد. در واقع این شخصیت، به دنبال ازدواج نیست، بلکه بر آن است تا از طریق روابط آزاد، رابطه جنسی نامحدود داشته باشد. کازانووا مورد توجه مردان و بسیاری از زنان قرار دارد. این چنین مردی، زنان را دوست دارد و نمی‌تواند که تنها یک زن خاص را دوست بدارد. گیدنز به این نکته توجه می‌کند که کازانووا یک شخصیت فریبکار است (علیرضائزاد، ۱۳۹۷: ۱۴۱) وقتی رحیم و محبوبه برای گردش به لاله زار می‌روند، محبوبه متوجه می‌شود که رحیم چشمش دنبال زنان دیگر است:

«به نظرم رسید آن که قلد بلند داشت، به چشم‌های رحیم نگاه کرد و غمزه آمد. رحیم همچنان که ایستاده بود، نیم دایره چرخید و ناگهان خیال کردم که آن نگاه شیطن‌آمیز و آن لبخند نیمه کاره فرو خورده را که تصور می‌کردم فقط به خود من تعلق دارد، بر لب‌هایش دیدم. شاید بیش از چند لحظه طول نکشید. من آن جا ایستاده بودم و او را نگاه می‌کردم و چشم او به دنبال آن زن‌ها بود» (همان: ۲۱۴).

یا زمانی که پسرخاله مادر رحیم به خانه‌شان می‌آید، رحیم با دختر پسرخاله، رابطه برقرار و بعد از آن هم او را چند ماه صیغه می‌کند:

«صدای خنده‌های کوتاه و خفیف به گوشم رسید. خنده یک زن و دیگر هیچ از جا برخاستم و نشستم. دنیا به چشمم تیره و تار بود. اشک نمی‌ریختم، نه. دیگر جای گریستن نبود. از این حرف‌ها گذشته بود. احساس خفقان می‌کردم. از حسد بود؟ نه، از غیرت بود. از توهینی بود که به من روا داشته بود. وگرنه از همان لحظه که در صدا کرد، رحیم برای من مُرد. پنجره را باز کنم؟ نه، پسر سرما می‌خورد، چه طور توانست؟ آن هم با این زن سراپا چرک، آلوده، حقیر، بی سر و پا چگونه او را به من ترجیح داد؟ چه طور توانست؟ در خانه من، در رختخواب من. در کنار اتاق من. چه قدر جسور. چه قدر بی پروا» (همان: ۲۵۹).

بدین ترتیب نشان داده می‌شود که رحیم پایبند یک زن نیست، او به زنان زیادی علاقه دارد و تنها دلبسته محبوبه نیست.

۳. نقد فمینیستی عشق در رمان بامداد خمار

در رمان *بامداد خمار*، حاج سیدجواد، این نگرش را برجسته کرده است که با عشق می‌توان برخی از محدودیت‌های در زندگی زنان را برطرف کرد؛ اما در نهایت این امر با شکست مواجه می‌شود؛ چرا که مردان آموزش لازم در این زمینه را ندیده‌اند. به باور او، عشق ملازم ازدواج، زمانی به نتیجه مطلوب می‌رسد که وضعیت ناعادلانه اجتماعی با آموزش مردان تغییر بیابد، امری که مورد نظر راپاپورت نیز بوده است. در این رمان، محبوبه با استفاده از عشق، به دنبال برهم زدن نظام پدرسالار در خانواده ایرانی است؛ چنان‌که با پایبندی به عشق، برخلاف میل پدر با رحیم ازدواج می‌کند. از نظر او، عشق ابزاری که به او استقلال و آزادی بخشیده است تا بتواند به خواسته‌های فردی خود برسد. بعد از دست‌یابی به هدفش، چنین در این باره سخن می‌گوید: «بعد از مدت‌ها توانستم یک شکم سیر غذا بخورم. نمی‌دانم به خاطر آن بود که فشار پدر و مادرم از سرم برداشته شده بود و از قفسی که در آن تحت نظر بودم رها شده بودم و مسیر زندگی‌م به اختیار خودم واگذار شده بود یا به دلیل آن که به آن‌چه می‌خواستم رسیده بودم. آزاد، بدون ترس و واهمه. سرخوش. حال پرنده‌ها را داشتم» (حاج سیدجواد، ۱۳۹۸: ۱۷۷)؛ باوجود این، در ادامه نویسنده به دلیل وجود شرایط ناعادلانه اجتماعی، این موضوع را که زن با ازدواج تحت انقیاد مرد قرار می‌گیرد، برجسته کرده است؛ مسأله‌ای که فمینیست‌ها نیز بر آن تأکید دارند:

«بسیاری از طرفداران حقوق زن از اواخر سده هیجدهم و اوایل سده نوزدهم ازدواج را وسیله اصلی ستم بر زنان می‌دانند و بعضی از آنان در کل بنیاد ازدواج را ناعادلانه و در جهت فرمانبرداری زنان در نظر می‌گرفتند، برخی دیگر وضعیت فرو دست زنان را در آن مورد توجه قرار می‌دادند؛ اما براندازی آن را لازم نمی‌دیدند و اصلاح آن را بسته به اصلاح مردان و روابط میان دو جنس می‌دیدند» (مشیرزاده، ۱۳۸۱: ۷۵).

حاج سیدجواد نیز در رمان *بامداد خمار* بر آن نیست که نهاد ازدواج را براندازد، بلکه معتقد است با آموزش و تربیت مردان، می‌توان به اصلاح وضع موجود پرداخت. از نظر او، همسرانی مانند رحیم چون آموزش لازم را ندیده‌اند، نمی‌توانند به زنان، آزادی و استقلال بدهند؛ چنان‌که در این رمان، محبوبه بعد از ازدواج عاشقانه با رحیم، نه تنها به آزادی نمی‌رسد، بلکه همه آزادی‌های پیشین را نیز از دست می‌دهد و انواع خشونت‌ها را در زندگی با رحیم تجربه می‌کند؛ خشونت‌های جنسی، جسمی، کلامی و روانی؛ چنان‌که رحیم او را به شدت کتک می‌زند، با زنان دیگر به راحتی رابطه جنسی برقرار، در صحبت کردن با او از انواع الفاظ رکیک استفاده و او را در خانه زندانی می‌کند: «روزگاری بود که

من در خانه او، در چنگال او، گرفتار بودم. چون کبوتری پرشکسته اسیر او و مادرش بودم. فحش و ناسزا می‌شنیدم و چون بی پناه بودم، یکه و تنها بودم، دم بر نمی‌آورد» (حاج سیدجوادی، ۱۳۹۸: ۳۷۶). بنابراین حاج سیدجوادی در رمان *بامداد خمار* این گونه بازنمایی کرده است که در نظام مردسالار، تنها عاشق شدن و پناه بردن به عشق، نمی‌تواند ابزار رهایی باشد، بلکه حتی عشق موجب وابستگی ویرانگر برای زن می‌شود. راه حل او آموزش مردان و تربیت یافتگی آنان در این زمینه است. او، این موضوع را در عشق منصور به محبوبه بازنمایی کرده است. منصور فردی است تحصیل کرده و اهل مطالعه که هیچ محدودیت و خشونت را علیه محبوبه اعمال نمی‌کند و به محبوبه آزادی و استقلال می‌دهد؛ به گونه‌ای که نابرابری جنسیتی در ازدواج آنان کم رنگ می‌شود. منصور زمانی که از محبوبه خواستگاری می‌کند به او می‌گوید: «هر کار دلت می‌خواهد بگو برایت بکنم. نمی‌خواهم فکر کنی همه چیز به میل من یا آقا جان و خانم جان پیش می‌رود. اگر دلت بخواهد برایت خانه جدا می‌گیرم. نباید دست به سیاه و سفید بزنی. باید پیانو مشق کنی. برایت معلم می‌گیرم. دلم می‌خواهد زبان فرانسه بخوانی...» (همان: ۱۳۳) و محبوبه نیز با بودن در کنار او، احساس می‌کند که صاحب شخصیت شده است: «مردی بود که برای همسر خویش احترام قائل می‌شد» (همان: ۴۰۵). بدین ترتیب محبوبه برای خود احترام قائل می‌شود و منصور نیز با دیده احترام به او می‌نگرد، آنان در برابر یکدیگر راحت هستند، ارزش یکدیگر را می‌دانند و بدین ترتیب احترام در رابطه عاشقانه بین این دو شخصیت به دست می‌آید و محبوبه، به استقلال و آزادی می‌رسد.

۴. نتیجه‌گیری

بررسی گونه‌های عشق در رمان *بامداد خمار* بر اساس نظر گیدنز، نشان‌دهنده این است که در این رمان، از بین گونه‌های مختلف عشق، گونه عشق رمانتیک و عشق شهوانی بازتاب یافته است. با توجه به مؤلفه‌هایی چون عاشق شدن در نگاه اول، یگانگی معشوق و ایده‌آل‌گرایی در این زمینه، دستیابی به آزادی از طریق عشق، غرق شدگی در عشق، جدایی فرد از جامعه و وجود صمیمیت، می‌توان گفت عشق محبوبه به رحیم، از نوع عشق رمانتیک است؛ چنان‌که محبوبه در نگاه اول، عاشق رحیم می‌شود، بدون این‌که متأثر از محرک‌های جنسی باشد؛ رحیم را شخصیتی یگانه و ایده‌آل می‌یابد و بدین سبب به صفت‌های منفی او توجه نشان نمی‌دهد. عشق سبب می‌شود تا محبوبه برای رسیدن به معشوق، با نظام پدرسالار خانواده خود، به مبارزه برخیزد و تابوهای موجود در این باره را در هم بشکند. محبوبه به

گونه‌ای در عشق غرق شده است که از جامعه اطراف خود و تغییرات سیاسی زمان، بی‌خبر است. البته این عشق یک‌سویه و نامتوازن است؛ بدین دلیل در پایان با شکست مواجه می‌شود. در مقابل بر اساس ویژگی‌هایی چون استفاده از عشق به عنوان ابزاری برای رفع نیازهای شهوانی و تعدد معشوق‌ها، می‌توان گفت عشق رحیم از نوع عشق شهوانی است؛ زیرا محرک وی در عاشق شدن، رفع نیازهای جسمانی و جنسی است و در این زمینه، حدی برای خود قائل نیست؛ چنان‌که با زنان بسیاری رابطه جنسی برقرار می‌کند.

نقد فمینیستی این گونه‌های عشق بر اساس دیدگاه راپاپورت، نشان‌دهنده این است که از نظر حاج سیدجواد، اگر عشق بین زن و مرد از یک گونه باشد، استقلال و تعالی برای شخصیت زن به دنبال دارد. در واقع، او بیشتر به دنبال نشان دادن این موضوع بوده است که عشق رمانتیک می‌تواند برخی از محدودیت‌های زندگی زنان سنتی را برطرف کند؛ اما در جامعه مردسالار نهایت این امر با شکست مواجه می‌شود؛ چرا که مردان آموزش لازم در این زمینه را ندیده‌اند و این گونه عشق، سبب سوءاستفاده بیشتر از زنان می‌شود. به باور او، عشق ملازم ازدواج-نمونه داستانی: عشق بین محبوبه و منصور- زمانی به نتیجه مطلوب می‌رسد که وضعیت ناعادلانه اجتماعی با آموزش مردان تغییر یابد. در این صورت عشق ابزاری می‌شود که به زنان استقلال و آزادی می‌بخشد و از این طریق، آنان می‌توانند به خواسته‌های فردی و اجتماعی خود برسند.

کتابنامه

- آزاد ارمکی، تقی. (۱۳۹۳). *جامعه‌شناسی خانواده ایرانی*، چاپ پنجم، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
- اعزاز، شهلا. (۱۳۸۹). *جامعه‌شناسی خانواده (با تأکید بر نقش، ساختار و کارکرد خانواده در دوران معاصر)*، تهران: روشنگران و مطالعات زنان.
- خلیل‌اللهی، شهلا و غفار برج ساز. (۱۳۹۵) «بررسی عشق در خسرو و شیرین نظامی براساس دیدگاه‌های گیدنز، دانیو و ایوانز»، *پژوهشنامه ادب غنایی*، ۱۴ (۲۷)، ۱۰۱-۱۱۴.
- حاج سیدجواد، فتانه. (۱۳۹۸). *بامداد خمار*، چ: شصت و دوم، تهران: البرز.
- رشیدی ظفر، محبوبه و دیگران. (۱۳۹۹) «بررسی مؤلفه‌های عشق در رمان‌های سووشون، بر اساس نظریه مثلث عشق استرنبرگ»، *پژوهشنامه ادبیات داستانی*، ۹ (۱)، ۴۳-۶۰.
- صنعتی، نادر و دیگران. (۱۳۹۸) «بررسی فضای مفهومی عشق در رمان‌های ایرانی عامه پسند و ادبی دهه ۸۰»، *مجله جامعه‌شناسی هنر و ادبیات*، ۱۱ (۲)، ۶۳-۸۱. DOI10.22059/JSAL.2020.77844

- ظاهری عبده‌وند، ابراهیم. (۱۳۹۹) «بازتاب عشق و سیر تحول آن در داستان‌های سیمین دانشور»، پژوهشنامه ادبیات داستانی، ۹(۳)، ۱۱۹-۱۳۸. 10.22126/rp.2020.4709.1186
- علیرضائزاد، سهیلا. (۱۳۹۷) «عشق و جدایی: مطالعه‌ای مردم نگارانه در بین زنان شاغل و تحصیلکرده ساکن تهران»، نشریه نامه انسان شناسی، ۱۴(۲۵)، ۱۱۵-۱۴۴. 20.1001.1.17352096.1395.14.25.6.1
- فرجیان، مرتضی و دیگران. (۱۴۰۰) «مطالعه جامعه‌شناختی تحول الگوهای عشق ورزی در میان ساکنان متأهل شهر اردبیل (۱۳۹۸)»، نشریه مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، ۱۰(۱)، ۳۹-۷۸. <https://doi.org/10.22059/jisr.2021.309149.1115>
- قیصریان، اسحاق و دیگران. (۱۳۹۶) «مطالعه عشق از منظر روان‌شناسی، جامعه‌شناسی، فلسفه و زبان‌شناسی، ارائه یک نظریه ترکیبی»، مجله پژوهش‌های روانشناسی اجتماعی، ۷(۲۸)، ۵۵-۸۲.
- عبدی، عباس. (۱۳۹۳) مقدمه‌ای بر پژوهش در جامعه‌شناسی خانواده در ایران، تهران: نشرنی.
- گیدنز، آنتونی. (۱۴۰۰) دگرگونی عشق و صمیمیت، ترجمه حسن چاوشیان، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب پارسه.
- گیدنز، آنتونی. (۱۳۹۳) تجدد و تشخیص، ترجمه ناصر موفقیان، تهران: نشرنی.
- مارتا نوسبام و دیگران. (۱۳۹۸) درباره عشق، ترجمه آرش نراقی، تهران: نشرنی.
- محمودی، خیرالله و دیگران. (۱۳۹۸) «بررسی مفهوم سازی شناختی عشق در رمان‌های سیمین دانشور» فصلنامه مطالعات زبان‌ها و گویش‌های غرب ایران، ۹(۱)، ۱-۱۹. 10.22126/jlw.2020.4559.1353
- مختاری، زهرا و دیگران. (۱۳۹۷) «از «عشق واقعی» به «دوست داشتن منطقی» یک مطالعه پدیدارشناسانه (تجربه زیسته کنش گران متأهل شهر اصفهان)»، پژوهش‌نامه زنان، ۹(۲)، ۷۱-۹۹.
- مشیرزاده، حمیرا. (۱۳۸۸) از جنبش تا نظریه اجتماعی: تاریخ دو قرن فمینیسم، تهران: نشر پژوهش شیرازه.
- میرعابدینی، حسن. (۱۳۸۷) صد سال داستان نویسی ایران، چ: پنجم، تهران: نشر چشمه.
- وکیلی، شروین (۱۳۸۳) «دگردیسی صمیمیت» کتاب ماه علوم اجتماعی، ۸۹(۱)، ۷۱-۷۵.

References

- Azad Aramaki, T. (2013). Sociology of Iranian Family, 5th edition, Tehran: Organization for Studying and Compiling Humanities Books of Universities. Samt Publications. (In Persian).
- Azazi, Sh. (2009). Sociology of the family (with an emphasis on the role, structure and function of the family in the contemporary era), Tehran: Roshangan and Women's Studies. (In Persian).
- Khalil-Allahi, Sh and Gh, Borj Saz. (2015) "Review of love in Khosrow and Shirin Nizami based on the views of Giddens, Danino and Evans", *Ghanaian literature research journal*, 14(27), pp.101-114. (In Persian).
- Haj Sidjavadi, F. (2018). Bammad Khamar, Ch: 62, Tehran: Alborz Publications. (In Persian).

- Rashidi Zafar, M. and others. (2019) "Investigation of love components in Suvshun novels, based on Sternberg's love triangle theory", *Journal of Fiction Literature*, 9(1), 43-60. (In Persian).
- Sanaati,n, and others. (2018) "Investigation of the conceptual space of love in popular and literary Iranian novels of the 80s", *Journal of Sociology of Arts and Literature*, 11(2), 63-81. (In Persian).
- Zaheri Abdo-vand, E. (2019) "Reflection of love and its evolution in the stories of Simin Daneshvar", *Fiction Literature Research Journal*, 9(3), 119-138. (In Persian).
- Alirezanjad, S. (2017) "Love and separation: an ethnographic study among working and educated women living in Tehran", *Journal of Anthropology*, 14(25), pp.115-144. (In Persian).
- Farajian, M and others. (2021) "Sociological study of the evolution of love patterns among married residents of Ardabil city (2018)", *Journal of Social Studies and Research in Iran*, 10(1), pp.39-78. (In Persian).
- Qaisarian, I and others. (2016) "The study of love from the perspective of psychology, sociology, philosophy and linguistics, presenting a hybrid theory", *Social Psychology Research Journal*, 7,(28), 55-82. (In Persian).
- Abdi, A. (2014) *An introduction to research in the sociology of the family in Iran*, Tehran: Nashrani. (In Persian).
- Giddens, A. (1992). *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Giddens, A. (2021) *The Transformation of Love and Intimacy*, translated by Hassan Chavoshian, Tehran: Parse Book Translation and Publishing Company. (In Persian).
- Marta, N. and others. (2018) *About Love*, translated by Arash Naraghi, Tehran: Ney Publications. (In Persian).
- Mahmoudi, Kh. and others. (2018) "Investigation of the cognitive conceptualization of love in the novels of Simin Daneshvar" *Quarterly Journal of Studies of Languages and Dialects of Western Iran*, 9(1), pp.1-19. (In Persian).
- Mokhtari, Z. and others. (2017) "From "real love" to "rational love" a phenomenological study (the lived experience of married people in Isfahan)", *Women's Journal*, 9 (2), pp.71-99. (In Persian).
- Moshirzadeh, H. (2008) *From Movement to Social Theory: History of Two Centuries of Feminism*, Tehran: Research Publication Shiraz. (In Persian).
- Mira Abdini, H. (1387) *One Hundred Years of Iran's Story Writing*, Ch: 5th edition, Tehran: Cheshme Publishing House. (In Persian).
- Vakili, Sh. (2013) "Transformation of Intimacy" *Book of the Month of Social Sciences*, No. (89), pp.71-75. (In Persian)..
- Smart, C. (1997). "Wishful Thinking and Harmful Tinkering? Sociological Reflections on Family Policy". *Journal of Social Policy*, 26, pp:301-321, UK: Cambridge University Press.